

Osvrt
Primljeno 26. rujna 1988.

Dr. SLAVKO JURIŠA, Ekonomski fakultet Osijek

Mihail S. Gorbačov:

PERESTROJKA I NOVO MIŠLJENJE ZA SSSR I OSTALI SVET
Izvršni izdavač »Kultura« književno-izdavačka zadruga, Beograd
1988,

Iako sasvim slučajna, ima jedna zamjetna koincidencija u popularnosti i značaju dva, inače potpuno neovisna pojma. Riječ je o evrokomunizmu i perestrojci.

Evrokomunizam je termin čije autorstvo ni do danas nije sa sigurnošću utvrđeno. Skovan je sredinom sedamdesetih, etimološki je inkompatibilan svom sadržajno-pojmovnom određenju (okvirna strategijska orijentacija nekih komunističkih partija razvijenih kapitalističkih zemalja). U, inače, heterogeni komunistički pokret ušao je na velika vrata (Berlinska konferencija komunističkih i radnih partija Evrope 1976. godine), da bi mu već početkom osamdesetih zvijska počela padati.

Po popularnosti, originalnosti, političkoj i teorijskoj izazovnosti sredinom osamdesetih svijet je zapljusnut sličnom pojavom sovjetske provenijencije. To je perestrojka. Termin nije posebno enciklopedijsko-leksički značajan; uzaludno ga je tražiti u Velikoj sovjetskoj enciklopediji, Rječniku sinonima Akademije nauka SSSR-a, tematskim leksikonima i sl. Pa ipak, zbog specifično suptilne sadržajne konotacije kojom je od sredine osamdesetih obilježen i on na velika vrata ulazi u životnu i političku svakodnevicu, politički žargon i teorijske opservacije. Razlog je markantan; radi se o strategijskom preispitivanju i prestrojavanju nekoliko ključnih odrednica tzv. realnog socijalizma u zemlji u kojoj je ponikao. Sadržajno autorstvo mu se s pravom vezuje uz ime i političku filozofiju sovjetskog vođe Gorbačova. Za vrlo kratko vrijeme perestrojka je postala primarna pojava sovjetske stvarnosti čije refleksije sežu daleko izvan granica zemlje. Nije stoga iznenađujuće što u Sovjetskom Savezu, i većem broj socijalističkih zemalja izaziva burna, često vrlo oprečna raspoloženja. Već sada je očigledno da bi bilo politički kratkovidno i teorijski nedopustivo predskazivati mu eksodus kojim je obilježena evrokomunistička strategija.

Nije sasvim jednostavno reći kada počinje perestrojka kao strategijski zaokret. Naprimjer, još sredinom 1983. godine usvojen je Zakon o radnim kolektivima i njihovom sudjelovanju u upravljanju poduzećem, koji je (ne dirajući u sistem) proširio prava radnog kolektiva u planiranju razvoja, racionalnom korištenju imovine, disciplini, plaćanju, normiranju i organizaciji rada obrazovanju, raspoređivanju kadrova itd.

Ipak, određenija najava perestrojke podudara se s izborom 54 godišnjeg Gorbačova za sovjetskog vođu u proljeće 1985. Intenzivni dvogodišnji rad na penetraciji perestrojke konačno je zaokružen lipanjskim plenumom CK KPSS 1987. godine, poslije XXVII. kongresa koji je novom redakcijom Programa partije i drugim dokumentima dao zeleno svjetlo. Referat generalnog sekretara na Plenumu nosio je naziv »Zadaci partije u korjenitoj 'perestrojci' upravljanja privredom«. To su sumirana prva iskustva i trasirana buduća aktivnost provođenja perestrojke u privredi, koja je od onda u punom zamahu. Tako je perestrojka i formalno promovirana.

Ljeti 1987. godine Gorbačov je 51 dan odsustvovao iz javnog života. Bio je to povod u zemlji i svijetu za različite kalkulacije o budućnosti njegove uloge i već zahuktale perestrojke. Uskoro se, ipak, pokazalo da je zvanično objašnjenje da Gorbačov radi na knjizi kojom će objasniti tu novu, sveobuhvatnu i radikalnu strategiju obnove socijalizma, bilo tačno.

Knjiga za koju autor kaže da nije ni znanstvena studija ni propagandna publicistika ima vrlo preciznu poruku o svojoj namjeni: »Mi želimo da nas bolje razumiju«. Autor navodi da je knjigu pisao na molbu američkog izdavača. Ipak, moskovsko izdanje koje je došlo istovremeno s američkim, u tiražu od 300 tisuća primjeraka bukvalno je razgrabljeno. Srpskohrvatsko izdanje objavljeno je nekoliko mjeseci kasnije u tri tisuće primjeraka.

Uz autorove opaske o sedam desetljeća historije Sovjetskog Saveza, njenim afirmativnim i negativnim iskustvima socijalizma kao svjetskog procesa, perestrojka kao put modernijem, integralnom i humanom socijalizmu središnja mu je preokupacija. Osnovni tekst knjige čine dvije gotovo neovisne cjeline.

U prvoj cjelini pod nazivom »Perestrojka« autor sustavno izlaže viđenje izvora, suštine i revolucionarnog karaktera perestrojke. Elaborirani su i pouke i prvi zaključci koje taj dinamičan proces obnove u sebi nosi. Sadržaj drugog dijela knjige »Novo mišljenje i svet« strukturiran je u pet glava: kako mi vidimo suvremeni svet; perestrojka u SSSR-u i socijalistički svet; »treći svet« u međunarodnoj zajednici; Evropa u sovjetskoj spoljnoj politici; problemi razoružanja i sovjetsko-američki odnosi. Kroz optiku originalnih i u svijetu sve popularnijih stavova i gledanja na spomenute komplekse problema suvremenog svijeta. Gorbačov kondenzirano, konzistentno i jasno razlaže »internacionalni potencijal novog mišljenja«. Tekst se ne zaustavlja samo na strategijskim već i drugim, naoko perifernim pitanjima međunarodnih odnosa i svjetske situacije. Pri tome vodi i dijalog o odjeku koji perestrojka ima izvan Sovjetskog Saveza, posebno na Zapadu gdje se u njoj želi vidjeti slamka spasa od posljedica katastrofalnog stanja sovjetske privrede, razočarenja u socijalizam i krize njegovih ideja i krajnjih ciljeva.

Prema jednoj od brojnih autorovih, da tako kažemo, operativnih definicija, kojih u tekstu ima više, perestrojka je u osnovi sve ubrzaniji socijalno ekonomski razvitak zemlje, proces koji zahvaća sve sfere društvenog života, od političkog uređenja do alkoholizma. Pažljivo analizirajući tekuća zbivanja u zemlji, autor raščlanjuje penetraciju perestrojke u tri globalna kompleksa: ekonomski, društveno-politički i moralni.

Imajući u vidu ekonomski aspekt ovog osvrta, perestrojka je primarno radikalno reformski, a prema autoru čak i revolucionarni zahvat u sve petrificiraniji plansko-centralistički privredni sistem, koji bez obzira na ovdje spomenute i druge reformske poteze, od tridesetih godina nije bitnije mijenjan. Zbog toga perestrojka podvrgava korjenitom propitivanju mnogo bitna pitanja sovjetske ekonomije. Među njima prvenstveno: centralizirano rukovođenje ekonomikom, sistem centralnog planiranja, načela i kriterije formiranja cijena, prevođenje poduzeća na potpuni privredni račun i samofinanciranje, reformu finansijsko-kreditnog sistema, reviziju ekonomskih odnosa s inozemstvom, stvaranje novih organizaciono institucionalnih struktura upravljanja poduzećima u smislu produblivanja »socijalističkog samoupravljanja« i dr.

U koncipiranju novog modela privređivanja stratezi perestrojke u središte interesa stavljaju poduzeće. Na njegovoj ekonomskoj samostalnosti nastoje izgraditi cijelu upravnu zgradu privrednih institucija. Zbog toga je perestrojka u privredi traganje za takvim institucionalnim modelom koji će poduzeću osigurati punu samostalnost u modeliranju plana proizvodnje, plana realizacije, osiguravati dohodak i zavisno od njega dobit kao konačan efekat proizvodnog procesa. Dosadašnje propisivanje planova, zadataka i resursa, a priori pokrivanje troškova i gubitaka, odsustvo materijalne stimulacije za iznadprosječne kolektive i pojedince, opasno je pothranjivalo stagnaciju sovjetske privrede. Zato autor na jednom mjestu u knjizi otvoreno razmišlja »kako se onda može razvijati privreda, ako su stvoreni uslovi u kojima se maze zaostala poduzeća, a tuku ona koja vuku napred«.

Prema autoru elementi centralizma u kontekstu perestrojke nemaju ničeg zajedničkog s birokratskim usmjeravanjem proizvodnih i drugih privrednih kolektiva. Zato je preciznije razdvajanje funkcija centra i lokalnih organa, reforma ministarstva i transmisionih organa i institucija imperativ koji u perestrojci nema alternative.

Već su realizirani i zamašni konkretni potezi. Fundamentalni značaj u ekonomskoj reformi pridaje se Zakonu o poduzećima koji je na snazi od 1. siječnja 1988, a regulira mnoga od navedenih pitanja u duhu perestrojke. Veliki značaj pridaje se i Zakonu o kooperaciji usvojenom u svibnju 1988. koji na sasvim novi način regulira položaj male privrede i omogućava privatnicima zakup obradive zemlje. Već sada se službeno operira s prvim ohrabrujućim rezultatima perestrojke kao svestrane intenzifikacije sovjetske privrede.

Konačno, postavlja se pitanje kakvi su izgledi perestrojke da uspije? Postoji li opasnost da se u bližoj ili daljoj budućnosti proglašuje još jednim palijativnim rješenjem ili čak promašajem u razvoju sovjetske ekonomike, politike- društva i socijalizma uopće?

Analizirajući uzroke neuspjeha ranijih reformi, Gorbačov nalazi da je ključni problem u tome što se u njihovom provođenju oslonac tražio u »gornjem ešalonu upravljanja«, a ovaj ih je minirao po inerciji privilegija ukorijenjenih u materijalnom položaju i svijesti pojedinih socijalnih slojeva društvene strukture. Vrijeme već pokazuje da ni sadašnje radikalne promjene ne idu glatko. Iako se o otvorenoj i organiziranoj opoziciji ne može govoriti, ne smije se zaboraviti ogroman socijalni sloj od oko 20 milijuna birokrata različitih rangova od kojih je preko polovina u privrednim djelatnostima. Ako je perestrojka energičan poziv na red, rad, disciplinu, javnost (glasnost) rada institucija i pojedinaca svih nivoa i struktura od portira do ministra, ukidanje brojnih formalnih i neformalnih privilegija, kritika i samokritika, samoupravljanje, povlačenje znaka jednakosti između socijalizma i demokracije, onda je jasno da protagonisti perestrojke moraju računati s najrazličitijim otporima i blokadama. Posebno u spomenutom socijalnom sloju birokrata, ali ne samo njih s obzirom na društveno-ekonomski i politički utjecaj koji iz njihovog položaja proizlazi. Već su evidentirani brojni politički i kadrovski obračuni između pristalica i neprijatelja perestrojke. Za ilustraciju spomenimo samo pismo profesorice Nine Andrejevne objavljeno u ožujku ove godine u »Sovjetskoj Rossiji« pod nazivom »Ne mogu se odreći principa« u kojem se napada demokracija i perestrojka, a veliča Staljinovo vrijeme. Reakcija na ovaj provokativan tekst objavljen u uglednom moskovskom dnevniku došla je tek tri tjedna kasnije kada je okvalificiran kao »manifest konzervativnih snaga«. Dalje, u nekom anonimnom pamfletu koji je u isto vrijeme kružio u Moskvi program perestrojke okvalificiran je kao »eserovski« koji zemlju vodi u »ekonomsku katastrofu i društvene potreze«. Uostalom, još nakon pojave knjige »Perestrojka...« poznati moskovski novinar Leonid Guščin je u odnosu na perestrojku — proces apostrofirao tri grupe; onu koja perestrojku otvoreno podržava, onu koja joj se protivi i onu koja još uvijek iščekuje. U toj konstelaciji najbrojnija je treća grupa (oko 75%). U svijetu poznati sovjetski historičar i publicist Roj Medvedov upozorava na otpore koje projekt perestrojke ima u samom politbirou CK KPSS.

Kao strategija obnove socijalizma perestrojka je, vidjeli smo, podložna mnogim blokadama i usporavanjima. Međutim, nema uspješne strategije bez masovne podrške. Zbog toga će se borba za njezine pristalice voditi na različitim poljima. U tom smislu već sada ima i sasvim originalnih nagovještaja. Tako na primjer, početkom 1988. godine izvjesni dr. Kurašvili u »Moskovskim novinama« piše o mogućnosti osnivanja masovne i autonomne društveno-političke organizacije (nepartijaca), neke vrste narodnog fronta za podršku perestrojke i obnove socijalizma, koja bi se metodama uvjeravanja, predlaganja zakona, provođenja donijetih odluka i na druge načine borila protiv birokratske inercije. Simptomatična je već i sama pojava takvog teksta.

Na jednom mjestu u knjizi Gorbačov piše da je perestrojka višeznačna i vrlo sadržajna riječ, ali »ako se iz njenih mnogih mogućih sinonima odabere ključna riječ, koja najbliže izražava njenu suštinu, onda se može kazati da je perestrojka

revolucija«. Zato se, dodaje dalje autor, u kotlu perestrojke ne može pretopiti društvo ako se ne pretopi čovjek.

Ukupno uzevši možemo konstatirati da je Perestrojka-knjiga osebujno, otvoreno i kompetentno razmišljanje o perestrojci-procesu. Bez obzira na dugoročno koncipiranje perestrojke-procesa, etapni rezultati i rješenja bitno će kodirati njezin konačan ishod. U tom smislu perestrojka-proces je i politika sui generis. Razmišljajući o tome u knjizi Gorbačov piše da je »politika vještina mogućeg«, dodajući da »iza okvira mogućeg počinje avantura«.

Ta naoko banalna konstatacija općeg značaja simptomatično je i bogato etablirana u razvoj sovjetskog društva i socijalizma kao povijesne zbilje uopće. Problem je u tome što nije uvijek lako prepoznatljiva linija razgraničenja između mogućnosti i želja, stvarnosti i iluzija, politike i avanture. Brojni su primjeri dijalektike prožimanja politike i avanture, ali i implicitnog i eksplicitnog zamagljivanja granice između jednog i drugog. Budućnost će pokazati koliko je perestrojka imuna od takve opasnosti ili je ona svojevrsno pulsiranje na granici politike i avanture.

Jedno je već sada izvjesno: za arhitekta, protagoniste i pristalice perestrojke prvi rezultati su vrlo ohrabrujući.